

Perspektive humanistike in slovenistična literarna veda

Miran Hladnik in Urška Perenič

Slovenska literarna veda se je kot akademska disciplina začela uveljavljati l. 1919, ob ustanovitvi univerze. Simbolnega pomena je bilo nastopno predavanje Ivana Prijatelja, v katerem je predstavil svoj pogled na literaturo in pojasnil znanstveno raziskovalno metodo, osnovano na pozitivizmu. S tem ko je postavil temelje za slovenistično literarno zgodovino, je obenem narekoval njene smernice in perspektive.

Prijatelj je začel predavanje s premislekom o stopnjah v »razvoju« kulturne zavesti naroda, ki gre od slovstva in pismenstva prek književnosti do literature kot najvišje stopnje »razvitka« naroda (Prijatelj, [1919] 1952, 3–6), po tej analogiji pa je nato govoril o »razvoju« (slovenske) literarne vede. V književnosti je videl organsko funkcijo naroda. Književnost v njegovem pogledu skozi čas napreduje in je izraz (duha) naroda, ki mu kaže »pot navzgor in naprej« (Prijatelj, 1952, 36). To je »paradigma (pozitivistične) literarne zgodovine« z zanjo značilno idejo preteklosti in pojmom narodnega duha, »ki smiselno napreduje predvsem v književnosti in kulturi« (Pogačnik, 1994, 360). V konceptu razvojnih stopenj z zanj značilnim pogledom naprej je mogoče prepoznati emancipatorično vlogo literature in literarne zgodovine, ki ji je literatura predmet, zlasti če predpostavimo, da bi morali biti na vseh stopnjah razvoja uglašeni z vsakokratnimi

perspektivnimi civilizacijskimi trendi. Metafora organskega toka oz. rasti je analogna biološkemu konceptu razvoja organizmov in vrst.

Prva in obenem glavna naloga literarnega zgodovinarja je po Prijatelju opis »razvitka« leposlovnih ustvarjalcev in njihovih del »glede na poreklo in pogoje časa ter kraja« in pojasnjevanje »literarnih del in osebnosti in njih relacij do drugih« (Prijatelj, 1952, 7).¹ Literarni zgodovinar si mora, zadržujoč se v preteklosti, prizadevati za rekonstrukcijo njene ideje. Njegovo početje je natančno razlaganje literarnih del v povezavah z avtorskimi osebnostmi in ob upoštevanju družbenozgodovinskih (socialnih, verskih, filozofskih idr.) dejavnikov, relevantnih za literaturo, to pa na način intenzivnega stika z dokumentarnim – tekstnim, biografskim in zgodovinskim – gradivom.

V opisu nalog literarnega zgodovinarja je implicirana zahteva po historizaciji in kontekstualizaciji literature z razlaganjem relacij med (literarnimi) osebnostmi oz. agensi. Gledano v perspektivah poznejšega dogajanja v literarni vedi, se je ta zahteva na različne načine uresničevala zlasti od sredine 20. stoletja: najprej v okvirih t. i. empirično-historične usmeritve oz. neopozitivizma, ki se je navezoval tudi na socialno-politično, kulturno zgodovino, sociologijo (Dolinar v Perenič, 2019, 427), prav tako v okvirih sociologije književnosti kot podpodročja sociologije kulture in literarne sociologije, ki raziskuje povezave med avtorsko funkcijo in literaturo v njuni vpetosti v družbenozgodovinske okoliščine, od začetka osemdesetih let pa verjetno najbolj v okviru Schmidtove znanstvene empiričnosistemske literarne vede, ki »obravnava literaturo kot družbeni sistem in v njeni umeščenosti med druge sisteme, kakor so pravni, politični, gospodarski, vzgojno-izobraževalni sistem, sistem religije in znanosti« (Perenič, 2019, 428). Ne glede na različna epistemološka izhodišča se torej slovenska literatura raziskuje v širokem risu družbenih dejavnikov ter z upoštevanjem vzajemnih odnosov v literarnem polju, kar zahteva nenehni stik z dokumentarnimi, gradivskimi viri.

Zahteva po kontekstualizaciji in historizaciji literature v literarni vedi izhaja iz same funkcije umetniškega ustvarjanja, ki je opredeljeno kot »organična funkcija celokupnega življenjskega procesa« (Prijatelj, 1952, 13). Povezuje se z zahtevo po »neograjevanju« od življenja in družbe, ki anticipira današnji postulat interdisciplinarnosti. Princip »celokupnosti« literature literarnemu zgodovinarju ne dopušča ograjevanja od življenja in družbe, ampak od njega

1 Njena zadnja naloga je »estetična cenitev« umetnine.

nasprotno zahteva, da ima »odprto oko na vse življenje«. Če se ne ograjuje od življenja, potem se ne more ograjevati niti od izsledkov drugih, vzporednih ved, ki pokrivajo njegova različna področja. Literarni zgodovinar mora upoštevati spoznanja filologije, iz katere se je literarna veda razvila, gramatike, filozofije, estetike,² psihologije (Prijatelj, 1952, 13-14) idr. Slovenska literarna zgodovina prav tako uporablja spoznanja drugih, bližnjih in bolj oddaljenih ved in se skozi čas povezuje z drugimi humanističnimi, družboslovnimi in tudi naravoslovnimi znanostmi, kakor so filozofija, lingvistika, kognitivna znanost, računalništvo, sociologija, nevroznanost, geografija itn. Taki tipi zaupljivega znanstvenega sodelovanja so perspektivni, saj prispevajo k večji zanesljivosti spoznanj, kar je denimo pogoj za učinkovitost in mednarodno primerljivost.

Precej prostora je Prijatelj v predavanju odmeril vprašanju metode oz. metod. Ta del predavanja je v perspektivi razvoja slovenistične literarne vede posebej zanimiv iz treh razlogov: 1. ker pokaže na spreminjanje metod skozi čas v skladu s spreminjanjem predmeta raziskovanja, 2. ker govori o gradivu, ki naj ga obravnava literarni zgodovinar in ga je mogoče z uporabo novih tehnologij na novo organizirati, analizirati in prezentirati, in 3. ker potrdi svoje široko razumevanje literature, ki spodbuja k upoštevanju kompletne literarne produkcije.

Ko se literarni zgodovinar raziskovalno pomika med avtorjem in delom, analitično razčlenjuje in sintetizira svoje ugotovitve.³ Pri tem slovstveni in književni zgodovinar (njuna predmeta preučevanja sta slovstvo in književnost) postopata drugače kakor moderni literarni zgodovinar, ki mu je predmet preučevanja novejša literatura. Metoda prvih dveh je analitična; gre od »razčlenjevanja biografije avtorjeve v podrobnosti, ugotavljanja zanesljivosti posameznih podatkov iz življenja avtorjevega, ki dajejo značilno barvo njegovim stvarom, nato [pa] pride tudi analitična delitev umetnine v sestavine, dele in delce in končno povezovanje vseh teh zase zanimivih drobcov s pojmovno sintetično nitjo v neko celoto, ki bi se dala primerjati mozaični podobi« (Prijatelj, 1952, 18).

2 Na estetiko in znotraj nje poetiko naj se literarna zgodovina opre zlasti pri svoji zadnji nalogi, tj. pri »cenitvi« umetnine; za več gl. Prijatelj (1952, 27 in sl.).

3 Naloga literarnega zgodovinarja je »kritično rekonstruiranje prošlosti, torej poročanje tega, kar je bilo, [...] a obenem tudi osmišljanje«, zaradi česar mora poročati »v okviru svojih lastnih doživljanj«, pa spet tako, da posameznosti dojema miselno in jih poskuša tipizirati (Prijatelj, 1952, 9). Z drugimi besedami, mora literarni zgodovinar izhajati iz podoživljenih posameznosti in stremeti k splošnemu; se držati »med analitično Scyllo in sintetično Karybdo zlate srednje poti« (Prijatelj, 1952, 11 in 13).

Nasproti temu in skladno s svojim predmetom preučevanja (v literaturi je avtorjeva individualnost bolj izražena) pa t. i. moderni literarni zgodovinar ubira sintetično pot; intuitivno podoživljajoč avtorja in delo (Prijetelj, 1952, 18), stremi k analizi. V ta namen gre »[p]ri osebnostih in pri delu [...] do podrobnosti, zbira dokumente časa, kraja in miljeja« (Prijetelj, 1952, 19), ki izpričujejo vzajemne povezave med njimi.

Poleg kombinirane uporabe sinteze in analize je Prijetelj v nabor glavnih raziskovalnih metod uvrstil primerjalno metodo in metodo tekstne kritike.

Pri uporabi tekstnokritične metode, ki se je skozi čas spremenila, je moderni literarni zgodovinar v nasprotju s starim filologom – ta se je ukvarjal zlasti z delom in je poskušal rekonstruirati prvotni tekst – osredotočen na »opazovanje in zasledovanje procesa ustvarjanja, kako tekst nastaja od prvih osnutkov preko zapiskov, poprav do končne redakcije« (Prijetelj, 1952, 17).

»Primerjalna metoda pa je (zožena na) preučevanje neposrednih vplivov med avtorskimi osebnostmi in literarnimi deli, ki so izpričani dokumentarično. Ko primerjamo, ne smemo nikdar pustiti izpred oči, da si niti najbližje literature niso naravnost sestre, ampak kvečjemu svakinje. Zato je vsako primerjanje npr. Prešerna s Puškinom jalovo. Puškin izhaja iz ruskega sveta, Prešeren iz slovenskega, razvivšega se daleč od ruskega. [...] Govoriti moramo samo o direktnih vplivih, a to zgolj v dokumentarično dokazanih primerih, podprtih z vnanjimi in notranjimi dokazi; kakor n. pr. delamo med Mickiewiczem in Prešernom. [...] Sicer niso vse take paralele nič drugega nego bolj ali manj spretno igračkanje. Primerjati se dajo samo literature in osebnosti, ki so stale med seboj res v faktični dlje ali krajše trajajoči vzajemni zvezi.« (Prijetelj, 1952, 15-16)

Brez ozira na to, katero od teh metod uporablja, je torej literarni zgodovinar postavljen pred nalogo, da nabira – dokumente. To so ne samo variante avtorjevih del (od tako rekoč prvega zasnutka do uredniške verzije besedila), ampak vse biografsko gradivo, kamor uvrščamo različne listine, pisma, dnevnike itd. Med začetniki take literarne zgodovine Prijetelj spomni na H. Taina, ki je nabiral »iz listin, izpričeval, dnevnikov, pisem, memoarov sodobnikov, biografski in tekstni material« (Prijetelj, 1952, 19).

Prijetelj razumeva literaturo široko in v dveh smereh: na eni strani je (novejša) literatura z izraženo estetsko dimenzijo, na drugi strani je slovstvo, ki zajema »vse narodno umovanje, ki se poslužuje za svoje izrazilo 'besede', medtem ko

književnost predstavlja tisti del slovstva, ki je zapisan« (Priatelj, 1952, 3-4). S tem je zajeta kompletna produkcija, ki sega od narodnega rekla do filozofskega traktata, od narodne pesmi do zgodovinskega spisa, od knjižnih katalogov do nabožnih govorov itd. V kontekstu več- in medkulturnosti v območje današnje, sodobne literarne vede brez dvomov sodi še druga literarna produkcija, npr. manjšinska, drugojezična, narečna, trivialna/popularna.

* * *

Izraz perspektive v naslovu tegale prispevka predpostavlja, da imata humanistika in znotraj nje slovenistika svetlo prihodnost, kot da je njun prihodnji obstanek samoumeven. Vendar je ob upadanju slovenističnih objav, slovenističnih študentov in diplomantov v zadnjih dveh desetletjih (Hladnik, 2015) in ob glasni zaskrbljenosti glede vloge humanistike v svetu (Schuessler, 2013) optimizem glede njune nadaljnje eksistence bolj programske narave.

Privoščimo si lahko nekoliko ciničen komentar, da je slovenistiki zagotovljen obstoj, ker bo slovenistika živela tudi še potem, ko ne bo več njenih predmetov slovenskega jezika in slovenske književnosti, tako kot živi klasična filologija, čeprav sta njena predmeta, stara grščina in latinščina, že dolgo mrtva jezika. Seveda pa bi se v tem primeru precej skrčila, postala bi muzejska disciplina za redke raziskovalce. Naša hotenja so stremeljivejša, gre nam za vitalno slovenistiko, katere pogoj je polna funkcionalnost slovenščine v vseh medijih in vseh zvrsteh, od znanosti do zabave.

Zakaj sploh potrebujemo polno funkcionalno slovenščino? Ker verjamemo, da nam je z njo boljše kot brez nje. Pri tem ne gre toliko za komodnost izražanja v maternem jeziku, ekonomske koristi ali večjo učinkovitost, ampak za dobro počutje v kulturi: slovenščina je namreč temelj slovenske kulturne identitete. V slovenstvu ne tičimo zato, ker bi si domišljali, da je boljše kot npr. nemštvo ali da je slovenščina lepša kot madžarščina, ampak zato, ker se razlikuje od drugih jezikov. Radi smo »nekaj posebnega«, tudi če nas to več stane. Več ko nas nekaj stane (bolj ko se je treba za kaj »žrtvovati«), večjo vrednost ima. Drugačnost povečuje pestrost na tem svetu. Kulturna pisanost nas veseli (monokulture so dolgočasne) in podobno kot biotska raznovrstnost – če verjamemo biološki argumentaciji – večja naše možnosti preživetja (Muraillé, 2018).

Slovenščino in slovenistiko lahko ohranimo vitalno in privlačno z upoštevanjem govorcevih/uporabnikovih želja in pričakovanj. Ljudje imamo zelo različne želje: enim prija izrazna svoboda, drugi potrebujejo avtoriteto, ki jim določa, kaj je prav in kaj narobe, kaj je lepa in kaj grda slovenščina, eni gledajo na jezik kot na svetinjo, drugi samo kot na uporabno orodje, eni ga vidijo kot prostor spopadanja (»borba za slovenščino«), drugi kot prostor igrivosti itd. Ni se treba odločati za katero od strani v naštetih opozicijah in za izločanje alternativ, brez zadreg si lahko privoščimo vse moduse jezika in poglede nanj.

Načelni *laissez faire* je v redu, v praksi pa skupnost v tem pluralizmu vendarle potrebuje strateške poudarke. Ti morajo biti uglašeni s (perspektivnimi) civilizacijskimi trendi. Ker je civilizacija zainteresirana za svojo trajno existenco, ne pa za svoj propad, je njene trende treba zaupljivo razumeti kot privzeto (samoumevno) perspektivne, seveda z upoštevanjem možnih napak, stranpoti in zablod ter z njihovim dejavnim popravljanjem in odpravljanjem. Samoumevno perspektivnost navsezadnje izraža že Prijateljev pojem literarnega »razvitka«.

1. Najočitnejša civilizacijska sprememba sta digitalizacija in virtualizacija življenja. Slovenščina in slovenistika (tako jezikoslovje kot literarna veda) morata v digitalni mlin, da bi se pomladili. Slovenistika mora digitalizirati vse, kar je doslej ustvarila, in tudi sprotno dejavnost preseliti v digitalno okolje. Vse to že poteka, škoda je le, da bolj po zaslugi domačih ali evropskih ministrskih dekretov in posameznih gorečnih akterjev kot v inštitucionalno togih disciplinah samih.
2. Druga novost je prosta dostopnost znanja (dostop do informacij je ena od človekovih pravic).
3. Tretji je trend slehernikove udeležbe pri uporabi, produkciji in izmenjavi znanja. S slehernikom je mišljena tako laična javnost kot strokovnjaki z drugih področij. Strah pred novimi »nekompetentnimi« akterji pomaga odpraviti zavest, da prav zaradi njihove udeležbe že dve desetletji nastaja globalna banka znanja na Wikipediji. Civilizacijski postulat slehernikove kreativnosti (»ustvarjalne gmajne«) kliče po koreniti spremembi pravne regulacije znanja: da se znanje ne obravnava kot lastnina, ampak kot javna dobrina, da se namesto »zaščite« kulturne dediščine zavzema za njeno »promocijo« in da dajemo v konfliktu interesov prednost javnemu pred zasebnim.

4. Največ težav bi bilo mogoče pričakovati pri denacionalizaciji oz. internacionalizaciji slovenistike, tj. pri odpovedi privilegijem »državnega jezika«, vendar se je začuda zgodila brez pravega spopada; žal tudi brez prave refleksije. Slovenska literatura danes ni le literatura v slovenščini, ampak tudi drugojezična literatura na Slovenskem in literatura Slovencev v drugih jezikih, npr. Louis Adamič, Alma Karlin, Maja Haderlap.

Slovenska literarna veda si znotraj slovenistike zagotavlja preživetje z naslednjimi perspektivnimi praksami:

- s projektom Wikivir, ki ima v načrtu spletno postavitev kompletne literarne produkcije na Slovenskem,
- z 800 zaključnimi študijskimi izdelki v lokalnem repozitoriju in od 2018 tudi v repozitoriju UL,
- z odprtim pristopom do domače periodike (*Slavistična revija* je npr. v DOAJ), do Centrovih publikacij v dLib, s postavljanjem individualnih objav na Academia.edu,
- s forurnsko komunikacijo in obveščanjem (Slovlit); komunikologi dajejo komunikaciji med znanstveniki in komunikaciji s publiko enako težo kot samim raziskavam,
- z enciklopedizacijo slovenističnega znanja na Wikipediji, tj. s prizadevanjem kompleksne vsebine predstaviti na kolikor mogoče preprost način, kar je po definiciji matematika Benoîta Mandelbrota (Haller idr., 2019) sploh glavna naloga znanosti,
- z »odprto šolo« na Wikiverzi,
- z emancipacijo prevedene literature, množične literature in literature v drugih medijih in v drugih jezikih kot enakopravnim predmetom raziskav.

Ko usmerjamo pogled nazaj na literarnovedno znanje, ki se je nakopičilo skozi večdesetletno delo generacij literarnih zgodovinarjev in zgodovinarok, ugotovimo, da so glavni cilji stroke ostali nespremenjeni. Slovenska literarna veda si je ves čas pri rekonstruiranju literarne preteklosti namreč prizadevala za nabiranje, sistematično popisovanje in obdelavo tekstnega in biografskega gradiva (Perenič, 2019), kar je za Prijateljovo znanstveno metodo ključnega pomena. Digitalizacija literarnovedne infrastrukture (knjig, časopisja, rokopisov

in celotnih zapuščin avtorjev) in internacionalizacija stroke (njena mednarodna primerljivost) v spremenjenih pogojih bivanja uresničujeta s Prijateljem zastavljene cilje. Kot novost, ki je Prijatelj še ni mogel slutiti, pa se stroki postavljata zahteva po prosti dostopnosti literarnovednega znanja ter zahteva po udeležbi javnosti pri njejovi uporabi, produkciji in izmenjavi.

Literarna veda bo ostala vitalna, če bo publicirala pod licencami proste uporabnosti, če bo odprta za javno medsebojno komunikacijo in če bo v kontekstu večkulturnosti emancipatorično razpoložena do kompletne literarne produkcije, tj. do manjšinske, drugojezične, narečne, popularne ipd. Raziskuje naj njene kontekste, priuči naj se uporabi novih tehnologij za organizacijo gradiva v podatkovne zbirke, za analiziranje in za vizualno prezentacijo rezultatov.

Odgovore na domnevno permanentno krizo literarne vede bi bilo treba iskati v smeri perspektivnih civilizacijskih postulatov, ki jih poimenujejo ključne besede odprtost, zaupljivo sodelovanje, jezikovna pestrost, mednarodna primerljivost, inter- in transdisciplinarnost, pritegnitev laične javnosti, samorefleksivnost, odgovornost.

Literatura

- Haller, A., idr.: Studie zur Sichtbarkeit der Kommunikationswissenschaft *Aviso* 68/01, 2019.
- Hladnik, M., Zur veränderten Rolle von Literatur, Literaturforschung und Literaturstudium, *Mitteilungen des Humboldt-clubs Rumänien* 6, Bukarest 2002, str. 22–26.
- Hladnik, M., Slovenska literarna zgodovina danes, *Slavistična revija* let. 61, št. 1, 2013, str. 315–327.
- Hladnik, M., Perspektive slovenske literarne zgodovine, v: *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik 50. SSJLK* (ur. Tivadar, H.), Ljubljana 2014, str. 61–68.
- Hladnik, M., Kam slovenistika?, v: *Bilten ob štiridesetletnici pokrajinskih slavističnih društev* (ur. Žele, A.), Ljubljana 2015, str. 100–109.
- Muraille, E., Why biodiversity is key to our survival, *The Conversation*, 7. decembra 2018, <https://theconversation.com/why-biodiversity-is-key-to-our-survival-108184> (4. II. 2020).

- Perenič, U., Dnevnik kot literarnozgodovinski vir: Tagebuch 1844 Louise Crobath, *Slavistična revija* let. 67, št. 3, 2019, str. 425–439.
- Pogačnik, J., Slovenska literarna zgodovina ob ustanovitvi univerze, *Slavistična revija* let. 42, št. 2–3, str. 355–363.
- Prijatelj, I., Literarna zgodovina [nastopno predavanje ob ustanovitvi ljubljanske univerze], v: *Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja* (ur. Slodnjak, A.), Ljubljana, 1952, str. 3–36.
- Schuessler, J., Humanities Committee Sounds an Alarm, *New York Times*, 18. junija 2013, <https://www.nytimes.com/2013/06/19/arts/humanities-committee-sounds-an-alarm.html> (4. II. 2020).

Povzetek

Primerjava začetkov slovenske akademske literarne vede, kakor jo je l. 1919 zastavil Ivan Prijatelj, z njeno današnjo podobo je pozorna na Prijateljjeve pojme »razvitka«, »celokupnosti«, tekstnokritične in primerjalne metode. Ti pojmi anticipirajo sodobno vključenost slovenistične literarne vede v pozitivne civilizacijske cilje, interdisciplinarnost, vrnitev h gradivu, ki ga omogoča digitalizacija, ter njeno mednarodno prepoznavnost. Novosti, ki jih Prijatelj še ni mogel slutiti, pa so zahteva po prosti dostopnosti literarnovednega znanja in participaciji javnosti pri njegovem ustvarjanju.

Ključne besede: Ivan Prijatelj, ustanovitev ljubljanske univerze, slovenistična literarna veda, koncept razvoja, digitalna humanistika